

УДК 346.91

*Заріцький М. Д., завідувач відділення, методист,
викладач вищої категорії Вишнянського коледжу
Львівського національного аграрного університету,
м. Львів.*

Галушка Н.О.

*викладач вищої категорії Вишнянського коледжу
Львівського національного аграрного університету, м. Львів*

СУДОВІ ВИТРАТИ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сутності та змісту інституту судових витрат у господарському судочинстві.

Визначені види та склад судових витрат в господарському процесі. Встановлено шляхи подолання перешкод фінансового характеру при зверненні до суду. Охарактеризовано поняття судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи, розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати, пільг, відстрочки або розстрочки сплати судових витрат.

Особливу увагу приділено питанню витрат, пов'язаних з професійною правничою допомогою та залученням до розгляду господарської справи експерта з питань права як новел господарського процесу.

Звернено увагу на те, що розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт.

Зроблено висновок про те, що з одного боку важливо не допустити непомірної дорожнечі судочинства для осіб, які беруть участь у судовому розгляді, а з іншого — забезпечити якісне та справедливе правосуддя з господарських справ, що вимагає чималих витрат.

Ключові слова: судові витрати, судовий збір, звільнення від сплати судових витрат, платники податків, господарський процес, доступ до правосуддя.

*Zaritskyi M. D., A head of the department,
a methodologist, a teacher of the higher category
of Vyshnya College of Lviv National Agrarian University,
Lviv.*

Galushka N.O.

*teacher of the higher category
of Vyshnya College of Lviv National Agrarian University, Lviv*

JUDICIAL EXPENSES IN THE ECONOMIC PROCESS

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the essence and content of the institute of legal expenses in economic legal proceedings.*

The types and composition of court expenses in the economic process are determined. There are ways to overcome financial obstacles when appealing to a court. The notion of court fee and expenses related to the case, the amount of court fee, the procedure for its payment, return and exemption from payment, privileges, deferral or installment of court costs are described.

A particular attention is paid to the issue of expenses related to professional legal assistance and the involvement of an expert in business law as a novelty of the economic process.

An attention is drawn to the fact that the size of the expenses for the work of the expert, specialist, and interpreter involved by the party should be commensurate with the complexity of the work involved, its the amount and time spent on performing the work

It is concluded that on the one hand, it is important to avoid excessive cost of justice for those who are involved in the trial, and, on the other hand, to ensure high-quality and fair economic justice, which requires considerable expenditures.

Key words: court costs, court fee, exemption from court costs, taxpayers, economic process, access to justice.

JEL: K 49.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2019-08-06>

Постановка проблеми. Проблема судових витрат завжди тісно переплітається з забезпеченням одного з основоположних принципів будь-якого виду судочинства — доступністю судового захисту порушених чи оспорюваних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. У розрізі проведення судової реформи в Україні та прийняття якісного оновленого Господарського процесуального кодексу України питання судових витрат в господарському судочинстві та їх розподілу між сторонами набуває особливого значення.

Виходячи з принципів верховенства права, сплата судових витрат не повинна стати на заваді у праві людини звернутися до суду.

Згідно з Законом України «Про судовий збір» судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленому Законом на 1 січня календарного року, у якому відповідна заява або скарга подається до суду у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі [4].

Тож, з кожним роком сума судового збору буде зростати із ростом прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Варто також мати на увазі, що ставки судового збору різняться за категоріями платників (фізичні особи, фізичні особи-підприємці, юридичні особи) та підвищуються при зверненні до кожної вищої судової інстанції.

Тим самим передбачається, що збільшення розміру судового збору сприятиме розвитку в Україні медіації, посередництва, переговорів, як

альтернативних способів вирішення спорів, які, до речі, надзвичайно поширені за кордоном. Також варто зауважити, що рішення у деяких категоріях справ (наприклад, малозначних спорах) взагалі не можна оскаржувати в касаційній інстанції відповідно до Закону (окрім певних винятків), а тому збільшення ставок судового збору їх не стосуватиметься.

Попри це дана тематика і сьогодні залишається актуальною через те, що Закон України «Про судовий збір» доволі часто зазнає змін, суттєві відбулися у грудні 2017 року, які значно змінили концепцію обрахунку судового збору. Окрім того, судові витрати включають й інші витрати сторін, крім судового збору, а тому важливим з цього приводу є дослідження змін у регламентації даного процесуального інституту.

Наслідком прийняття вказаних змін до Закону є «забезпечення доступу до правосуддя відповідно до європейських стандартів судочинства» та впровадження нових способів здійснення правосуддя в Україні. Оскільки Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав, що існування судового збору не обмежує право на доступ до правосуддя, більше того попереджає про подання безпідставних позовів, перевантаження судів. Але при цьому розмір судового збору буде враховувати фінансове становище позивачів та інтереси держави і тим самим, не перешкоджатиме доступу до суду.

Саме усі ці нововведення вимагають детального аналізу та формулювання пропозицій щодо удосконалення відповідних нормативних актів.

Аналіз досліджень даної проблеми. Судові витрати у господарському процесі були предметом дослідження багатьох вітчизняних процесуалістів, а саме: Л. Зуєвої, Т. Коваленко, Г. Стадніка, І. Похиленко, Н. Пришви, В. Чеднарчука, В. Сухоноса тощо, а О. Богомол на монографічному рівні провів аналіз поняття, складових судових витрат у господарському процесі та механізму їхнього розподілу між сторонами.

Мета дослідження полягає у визначенні правової природи основних складових судових витрат, з'ясуванні найпроблемніших аспектів їх розподілу у судових рішеннях, а також аналізі змін, яких зазнає регламентація даного господарського процесуального інституту.

Виклад основного матеріалу. При організації діяльності судів з розгляду й вирішенню спорів та здійсненні ними правосуддя держава несе значні витрати, які складаються із витрат на утримання судової системи, матеріально-технічне забезпечення діяльності судів. Крім того, до судочинства залучаються особи, які сприяють здійсненню правосуддя: посадові особи, працівники організацій, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи, судові експерти, перекладачі, діяльність яких потребує матеріальної компенсації, здійснюються процесуальні дії, які потребують додаткових витрат.

Повністю покласти на державу, а саме на платників податків витрати, пов'язані з функціонуванням судової системи, було б неправильно. Тому законодавством на осіб, в інтересах яких розглядаються й вирішуються спори

в судах, покладено обов'язок частково відшкодувати витрати на судочинство.

Слід підкреслити, що до таких осіб віднесені суб'єкти матеріально-правових відносин, щодо яких виник спір, що розглядається судом, а саме: сторони, треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору.

До того ж сплата витрат покладається на, умовно кажучи, несумлінну сторону, тобто позивача, який звертається до суду з необґрунтованими вимогами, або відповідача, який добровільно не виконує своїх обов'язків перед другою стороною, що й призвело до появи справи у суді. Тому існування судових витрат покликане виконувати певною мірою превентивну функцію, пов'язану з попередженням необґрунтованого звернення до суду, сприянням добровільному виконанню сторонами своїх обов'язків, усуненням порушень прав та інтересів, які охороняються законом [9].

Отже, судові витрати — це відповідні грошові кошти, які витрачаються у зв'язку з розглядом та вирішенням справ у порядку господарського судочинства і покладаються на сторони, третіх осіб із самостійними вимогами з метою їх відшкодування державі та спонукання заінтересованих осіб до врегулювання спорів згідно із законом без втручання суду.

Відповідно до глави 8 ГПК України ст.123 ГПК судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом[2].

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Склад судових витрат не є вичерпним, і оцінка тих чи інших витрат сторін як судових здійснюється господарським судом з урахуванням обставин конкретної справи.

У той же час аналіз ГПК України дозволяє резюмувати, що його творці ґрунтовно підійшли і до регламентації інших витрат у господарському судочинстві.

Слід зауважити, що прийняття нового ГПК не поставить крапку у тривалій полеміці, яка довгий час уже триває з приводу відшкодування стороною, що програла, витрат на правову допомогу іншій стороні.

Адже станом на сьогодні судова практика щодо вказаного питання дуже неоднозначна. На відшкодування відповідних витрат сторони можуть претендувати не завжди, і відсутність такого механізму у справах господарської юрисдикції навіть стала підставою звернення до Конституційного Суду, який у рішенні від 30.09.2009 №23-рп/2009 у справі про право на правову допомогу зазначив: гарантування кожному такого

права у контексті ч. 2 ст. 3, ст. 59 Конституції покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня. Такі обов'язки зумовлюють необхідність визначення у законах, інших правових актах порядку, умов і способів надання цієї допомоги. Проте не всі галузеві закони, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи, спрямовані на реалізацію зазначеного права, що може призвести до обмеження чи звуження його змісту та обсягу. Згідно зі ст. 64 Конституції України право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Натомість склад судових витрат наукової дискусії не викликає, він є доволі чітким і конкретним. [1].

Розглянемо більш детально кожен вид судових витрат.

Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються Законом України «Про судовий збір».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судовий збір» судовим збором є збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат.

Згідно з останніми змінами до Закону України «Про судовий збір» на сьогодні судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі [4].

У той же час варто зазначити, що ГПК України містить багато новел, з-поміж яких нові види провадження у господарському процесі, зокрема, наказне провадження (яке з 2004 року з'явилося у цивільному процесі) та спрощене позовне провадження.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та ст. 126 ГПК витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави. За результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами.

Для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги.

Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

- 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);
- 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);
- 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;
- 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

У разі недотримання вимог частини четвертої цієї статті суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

Поняття «послуги адвоката» і «правова допомога» за своїм змістом є схожими, оскільки обидва означають право фізичної особи одержати юридичні послуги. Поряд із цим, перше є складовою другого й виокремлюється з нього за суб'єктною ознакою. Оскільки у чинному ГПК України йдеться тільки про витрати, що підлягають сплаті за послуги адвоката, то у господарського суду, на протигагу загальним судам, відсутні підстави для відшкодування судових витрат на правову допомогу, надану фахівцями у галузі права, які не є адвокатами.

ГПК України передбачає також ще одну новелу, а саме запроваджує можливість сторін залучати до розгляду господарської справи експерта з питань права, тобто особу, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права [11].

Такий експерт буде залучатися у процес на оплатних засадах і матиме право на винагороду за, наприклад, проведений науковий аналіз якихось конкретних господарських правовідносин. Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним зі складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт. У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами.

Обсяг роботи експерта у галузі права та його висновки буде доволі важко оцінити у грошовому еквіваленті, така оцінка може мати суб'єктивний характер. Напевне, одним із критеріїв, який впливатиме на вартість такої наукової діяльності буде рівень наукового ступеня експерта та його вчене звання. Загалом вважаємо це питання відкритим і вказана проблематика вимагатиме додаткової регламентації. [10].

Витрати, пов'язані із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертиз ст. 127 ГПК

Свідку у зв'язку з викликом до суду відшкодовуються витрати, що пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та наймом житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять — пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Експерт, спеціаліст чи перекладач отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану із справою, якщо це не входить до їхніх службових обов'язків.

У випадках, коли сума витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача або витрат особи, яка надала доказ на вимогу суду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми на користь спеціаліста, перекладача, експерта чи експертної установи зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених цим Кодексом.

Розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення спеціаліста, оплати робіт перекладача встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт.

У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами.

Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами.

Витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи ст. 128 ГПК

Особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат.

Розмір витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

У випадках, коли сума витрат пов'язаних з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених ГПК.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

До витрат пов'язаних з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду у розумінні ст. 123 ГПК відносяться, зокрема:

- суми, які підлягають сплаті особам, викликаним до господарського суду для давання пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи;

- витрати сторін та інших учасників судового процесу, пов'язані з явкою їх або їхніх представників у засідання господарського суду, за умови, що таку явку судом було визнано обов'язковою [8].

Документально підтверджені відомості про таку вартість та про фактичні витрати на проїзд і проживання подаються заінтересованими особами.

Висновки. Підводячи підсумки, слід визнати, що судові витрати — самостійний інститут господарського процесуального права, який містить певне коло норм, що регулюють основні питання судових витрат господарського судочинства.

При його реформуванні, з одного боку, важливо не допустити надмірної дорожнечі процесу для осіб, які беруть участь у судовому розгляді, а з іншого — забезпечити якісне та справедливе правосуддя з господарських справ, що вимагає чималих витрат. На сьогодні є всі підстави для розроблення пропозицій, спрямованих на полегшення доступу до правосуддя в цілому та, зокрема, господарського судочинства. Насамперед це зумовлено тим, що регламентація судових витрат нерозривно пов'язана із проблемою доступності правосуддя. Але при цьому варто розуміти, що якісне правосуддя, яке забезпечує ефективний правовий захист при справедливому судовому провадженні у розумний строк, об'єктивно не може бути дешевим. Тому не варто сприймати встановлений державою судовий збір та інші судові витрати, як перешкоду доступності правосуддя.

Нововведенням в здійснення судочинства і, зокрема, щодо сплати судового збору є запровадження єдиного підходу до визначення ставок судового збору, уточнення переліку процесуальних документів, за подання до суду яких судовий збір не справляється, порядку сплати та повернення сплаченого судового збору, позбавлення пільг зі сплати цього збору ряду органів державної влади. Також запровадження перевірки зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України перед відкриттям провадження у справі.

Таким чином, ставки судового збору мають бути раціональними, економічно обґрунтованими, а розподіл судових витрат між сторонами — справедливим. Крім того, у кожній конкретній господарській справі суд повинен персоніфіковано підходити до оплати судових витрат і за наявності відповідних обставин, аргументовано розстрочувати, відстрочувати сплату чи навіть зменшувати розмір судового збору.

Також слід зауважити, що загальна тенденція до кратного збільшення ставок судового збору видається нераціональною, оскільки за будь-яких обставин суд першої інстанції виконує найбільший обсяг роботи з приводу аналізу засобів доказування, фактичних обставин справи, на яких ґрунтуються позиції сторін, заходів щодо забезпечення позову, встановлення об'єктивної істини у справі.

Література:

1. Конституція України від 28.06.96 р // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2.06.16 № 1402.
4. Про судовий збір: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
5. Закон України "Про судову експертизу" 25 лютого 1994 року N 4038-XII
6. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 21 лютого 2013 року № 7. [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_21022013_7.pdf
7. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України "Про деякі питання практики призначення судової експертизи" від 23 березня 2012 р. № 4
8. Господарське процесуальне право України : підручник / за ред. О. І. Харитонової. — К.: Істина, 2012. — 360 с.
9. Зуєва Л. Є Судові витрати як складова принципу оперативності та процесуальної економіки у господарському процесі / Л. Є Зуєва // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — №5. — С.417-426.
10. Богомол О. В. Витрати, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи у господарському процесі України / О. В. Богомол // Вісник господарського судочинства. — 2010. — № 6. — С. 23-26.
11. Чундак М. В. Реалізація права на правову допомогу в господарському процесі. Відшкодування витрати на правову допомогу [Електронний ресурс] / М. В. Чундак // Часопис Академії адвокатури України. — 2011. / Режим доступу URL: №12 <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-3/11cmvvpd.pdf>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.96 r // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.
2. Hospodars'kyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1992. – № 6. – St. 56.
3. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2.06.16 № 1402.
4. Pro sudovyj zbir: Zakon Ukrainy vid 08 lypnia 2011 r. № 3674-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2012. – № 14. – St. 87.
5. Zakon Ukrainy "Pro sudovu ekspertyzu" 25 liutoho 1994 roku N 4038-XII
6. Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia rozdil VI Hospodars'koho protsesual'noho kodeksu Ukrainy: Postanova Plenumu Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 21 liutoho 2013 roku № 7. [Elektronnyj resurs].— Rezhym dostupu: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_21022013_7.pdf
7. Postanova Plenumu Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy "Pro deiaki pytannia praktyky pryznachennia sudovoi ekspertyzy" vid 23 bereznia 2012 r. № 4

8. Hospodars'ke protsesual'ne pravo Ukrainy : pidruchnyk / za red. O. I. Kharytonovoi. — K.: Istyna, 2012. — 360 s.
9. Zuieva L. Ye Sudovi vytraty iak skladova pryntsypu operatyvnosti ta protsesual'noi ekonomiky u hospodars'komu protsesi / L. Ye Zuieva // Aktual'ni problemy derzhavy i prava. — 2012. — №5. — S.417-426.
10. Bohomol O. V. Vytraty, scho pidlihaiut' splati za provedennia sudovoi ekspertyzy u hospodars'komu protsesi Ukrainy / O. V. Bohomol // Visnyk hospodars'koho sudochynstva. — 2010. — № 6. — S. 23-26.
11. Chundak M. V. Realizatsiia prava na pravovu dopomohu v hospodars'komu protsesi. Vidshkoduvannia vytraty na pravovu dopomohu [Elektronnyj resurs] / M. V. Chundak // Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. — 2011. / Rezhym dostupu URL: №12 <http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-3/11cmvvpd.pdf>